

Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

Dr. (CSc) Nagy Miklós Mihály

**Magyarország hadtörténeti földrajza
(A magyar hadtörténelem földrajzi alapjai)**

PhD értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Dövényi Zoltán DSc
egyetemi tanár

Pécs, 2014

A doktori program címe: Földtudományok Doktori Program

Vezető: Dr. Dövényi Zoltán DSc
egyetemi tanár
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

A doktori témacsoport címe: Történeti és politikai földrajz

Vezető: Dr. Dövényi Zoltán DSc
egyetemi tanár
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

A disszertáció tudományága: történeti földrajz

Témavezető: Prof. Dr. Dövényi Zoltán DSc
egyetemi tanár
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

I. A kutatási téma előzményei, témaválasztása és célkitűzései

Az értekezés a magyar földrajztudomány – azon belül a történeti földrajz – máig kevésbé feldolgozott kérdéskörével, a magyar hadtörténelem geográfiájával foglalkozik. Lapjain elsősorban olyan kérdésekről szól, amelyek kutatása ugyan időről időre feltűnt és feltűnik a magyar szellemi életben, sőt az utóbbi évtizedben a hazai geográfia egyik munkaterületévé is vált, ám amelyek egységes szemléletű, a rendszerezés feladatát is vállaló vizsgálata eddig még nem történt meg. Ezzel szemben annál több részkérdésre keresett és keres a mai magyar geográfus szakma is választ, s ennek egyik eredménye, hogy főleg a különböző tudományos konferenciákhoz kötődő kiadványokban, valamint tanulmánykötetekben mind nagyobb számban jelennek meg a magyar hadtörténelem geográfiai vonatkozásaival foglalkozó, tudományos igényű tanulmányok. Vagyis míg egyes részkérdések kimunkálása már megtörtént, és ebben nemcsak a geográfusok, hanem a helytörténészek, a magyar történetírás egyéb szakterületeinek képviselői is részt vesznek, addig nem történt meg sem a magyar hadtörténelem történelmi folyamatainak földrajzi értelmezése, ennek módszertani kidolgozása, sem pedig a Kárpát-medence történeti földrajzi fejlődésének hadtörténelmi taglalása.

Ennek megfelelően az értekezés elkészítésekor az alábbi célok voltak meghatározók.

Az elmélet és módszertan területén

1. A geográfia, a történeti földrajz és a hadtörténetírás kapcsolatrendszerének bemutatása, az értekezés témája szempontjából fontos elméleti kérdések tisztázása.
2. Ezen belül a hadtörténeti földrajz tudományrendszertani helyének meghatározása, inter- és multidiszciplináris vonásainak feltárása, valamint szemléletmódjának rögzítése.
3. Az előző két pontból eredően – még ha önálló fejezetbe nem is foglalva – a jelenlegi ismeretek szintjén kimunkálni a hadtörténeti földrajzi tematikájú, kisebb korszakokra vonatkozó, később vertikálisan folytatandó kutatások elméleti és módszertani alapjait, tudományos kereteit.

A konkrét hadtörténeti földrajzi kutatás területén

1. A magyar hadtörténelem főbb földrajzi tendenciáinak, chorográfiájának leírása, meghatározása, állandó geográfiai tényezőinek kimutatása és Kárpát-medencei jellegének bizonyítása.
2. Az előző ponthoz kapcsolódóan a magyar hadtörténelem földrajzi alapon történő korszakolása, a főbb időszakok, intervallumok és alperiódusok meghatározása a magyar honfoglalástól az 1956. évi forradalom és szabadságharcig terjedő időszakban.
3. A periodizációnak megfelelően a magyar hadtörténelem fő időszakai jelentős eseményeinek földrajzi értelmezése,

az egyes korszakokra és intervallumokra, valamint alperiódusokra jellemző hadügy tájformáló hatása főbb elemei számbavétele.

4. Az előző pontokban rögzítettek megvalósításának érdekében a mindenkori magyar hadügy szakmai és geográfiai gondolkodásmódja kultúr-, tudomány-, valamint hadtörténelmi fejlődési folyamatának feltárása.
5. Végezetül pedig – a fentiekben felsoroltak érdekében végzett munka jellegeből eredően az értekezés feladata – az eddig a magyar társadalom tudatába szervesen beépült és a közoktatás által is erősített, geográfiailag nem igazolható tudatrétegek egyes elemei megváltoztatása, lebontása, illetve árnyalása, és ezek szükségszerűségének igazolása.

A fenti kutatási célok valóra váltása érdekében a doktori értekezés az alábbi tematikus egységekre épül:

1. *Historiográfiai, elméleti és módszertani alapvetés:* a hadtörténelmi földrajz elhelyezése a tudományrendszer-tanban, valamint a hadtörténetírás, a geográfia és a történelmi földrajz kapcsolatrendszerének bemutatása. Itt kerül sor a katonaföldrajz, a politikai, valamint a történelmi földrajz viszonyrendszerének taglalására, és annak bemutatására, miként jelenik meg, és miként kellene megjelennie a hadtörténelemnek a geográfiában és a geográfiának a hadtörténelemben.

2. *A magyar hadtörténelem földrajzi alapjai, állandó faktorai.* Az értekezés e részében szó esik a magyar hadtörténelem Kárpát-medencei jellegéről, és a Kárpátok övezte medence mindazon természet- és társadalomföldrajzi tényezőiről, amelyek minden történelmi korban meghatározó szerepet játszottak nemzetünk históriájában. Itt kerül kibontásra a magyar nemzet háborúinak földrajzi elterjedése, és e helyen történik – részben az állandó tényezők hatásait figyelembe véve, részben pedig a mindenkori magyar hadügy mint antropogén tájformáló faktorból kiindulva – hadtörténelmünk geográfiai szempontú korszakhatárainak meghatározása.
3. *A Földrajzi korszakokról a magyar hadtörténelemben* szóló egységben kerül sor hadtörténelmünk három nagy időszakának – 895-1242, 1242-1711, 1711-1956 – geográfiai szempontú bemutatására. E három nagy időszak esetében, a főbb események földrajzi szempontú számbavételén túl, külön súlyt kap egyfelől a hadügynek és a földrajznak a korszakra jellemző kapcsolata, a hadügy és a táj viszonya, valamint az előbbi tájformáló hatásának összegzése.
4. *Összegzés.* A disszertáció e fejezetében főleg a második és harmadik egységben megfogalmazottak komparatív vizsgálatáról van szó, az egyes hadtörténelmi korszakok geográfiai jellemzői alapján történő összehasonlítással

itt határozzuk meg különbözőségeiket és hasonló vonásaikat, s egyben e lapokon lehet majd mintegy végső konklúzióként megfogalmazni a geográfiai szemléletmód érvényesítésének szükségességét a hadtörténetírásban, valamint a hadügyi jelenségeket a történeti földrajzban.

II. A dolgozat koncepciója

A dolgozat alapgondolata és logikai rendszere meghatározóan egyetlen fontos fogalom köré szerveződik. E fogalom a hadtörténeti földrajz. A hadtörténeti földrajz – a történeti földrajz kérdésköröként – a hadtörténelem földrajzi vonatkozású eseményeinek feldolgozását és geográfiai megközelítését jelenti. A fogalom tartalma nem egyirányú kapcsolatrendszerként takarja a hadügy és a geográfikum viszonyát, hanem ezzel ellentétben olyan szemléletmódot jelent, amely az előbbi két tényező kölcsönkapcsolatát történelmi koronként változó szimbiózisát feltételezi. A hadtörténeti földrajz mint tudományos fogalom újnak számít a magyar geográfiában; előzményeként a német szakirodalomban az első világháborút megelőzően egyetlen rokonfogalom merült fel: *kriegsgeschichtliche Militärgeographie (hadtörténeti katonaföldrajz)*. E terminus technikus azonban a katonaföldrajz 20. századi fejlődési tendenciáiból eredően nem terjedt el sem a nemzetközi, sem pedig a magyar geográfiában és hadtudományban.

A hadtörténeti földrajz fogalmának fenti jelentéstartamából eredően feltételezhető, hogy a hadtörténelmi folyamatok értelmezhetőek és

megragadhatóak földrajzi alapon is, ami nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy az egyes nemzetek és hazánk sorsfordító küzdelmeiről alkotott képet jelentősen árnyaljuk. A geográfiai szemléletmód érvényesítése a hadtörténetírásban, valamint a hadtörténelmi események és folyamatok beiktatása a történeti földrajz kutatási körébe ugyanakkor széles távlatokat nyit az egyes tájak történelmének, térbeli folyamatai változásának vizsgálatához. Vagyis jelentősen gazdagíthatja a történeti földrajz által elérhető tudományos eredmények körét.

A dolgozat koncepciója témájához, a magyar hadtörténelem földrajzi alapjainak feltárásához kapcsolódóan két tézisre épül. Elsőként arra, hogy a magyar hadtörténelem fő eseményeit tekintve Kárpát-medencei jellegű, és ebből eredően annak természetföldrajzi és katonai-geográfiai faktorai állandó szerepet játszanak benne. Ebből következően a történelmileg folyamatosan változó hadügy e földrajzi faktorok mentén leírható és értelmezhető. E főbb tényezők a következők: a Kárpát-medencét övező hegykoszorú; valamint az azon átvezető, katonai kötelékekkel jól járható hágók és szorosok; a három nagy medence (Nyugati-, Központi-, Erdélyi-nagymedence); a medencéket egymástól elválasztó, többnyire középhegységi térelemek; a Duna mint a Kárpát-medence fő folyója s egyben a magyar hadtörténelem fő tengelye; a hegykoszorún át a Bécs felé nyíló Nyugati-kapu, valamint a Balkánra néző Déli-kapu. Mindemellett hadtörténeti földrajzi szempontból kiemelendő még két geográfiai elem: a Prinz Gyula által megfogalmazott belső középhegyvidékek alkotta belső védelmi húr (tengely), valamint a

Cholnoky Jenő által tudományosan leírt, a térbeli elhelyezkedéséből eredően kiemelt földrajzi energiájú központi térség, amely a Duna és a védelmi húr (tengely) találkozásában fekszik. Másodikként pedig arra a tézisére épül, hogy mind az egyetemes, mind a magyar hadügy története – sok egyéb szempont mellett – periodizálható geográfiai szempontból is. A földrajzi korszakolás esetében számos megközelítési mód, például a katonai szervezetek és a földrajzi tér méretének viszonya, a katonai tevékenységek térbeli kiterjedésének mértéke, pusztán a hadtörténelmi események choroográfija, lehetséges. Ezek alkalmazhatóak együttesen is.

A jelen doktori értekezés kulcskérdése és egyben hipotézise a korszakolás különböző szempontrendszerének és metódusának meghatározása. Az előzőekben említett, pusztán az egyes tényezőkre fókuszáló periodizáció lehetőségén túl a jelen értekezésben alkalmazott hadtörténelmi földrajzi korszakokra történő bontás két szempont érvényesülését tükrözi. Első szempont a mai magyar történelmi földrajzban alkalmazott, főleg a Frisnyák Sándor nevéhez kötődő rendszerhez való igazodás. A második szempont pedig egyszerre érvényesíti a geográfiai, valamint a hadtörténelmi megközelítést, amennyiben a hadtörténelmi korszakok meghatározása a mindenkori katonai szakmának a történelmi koronként változó, a hadügy földrajzi környezetéhez, a tájhoz való viszonyulása, továbbá ezek szimbiózisának kultúrtörténete.

E multi- és interdiszciplináris módszerekkel megragadható korszakolás lényegi tartó eleme az újkortól kezdődően a mindenkori tisztikar földrajzi műveltségének és szakmai tudásának tényezője.

Nagy általánosságban a magyar hadtörténelemről elmondható, hogy a katonai szakma, majd az azon belül fokozatosan és élesen elkülönülő hivatásos tisztikar geográfiai műveltsége, továbbá az ilyen tartalmú ismeretretege és felkészültsége az ország sorsát eldöntő egyik stratégiai tényező lehet.

A fentiekben leírtak annak irányába hatnak, hogy az értekezés gondolati vezérfonala: a kultúrtörténet, a tudománytörténet mint geográfiai tényező tükröződjék a történeti földrajzi feldolgozásban.

E fenti szempontokat összevetve a magyar nemzet Kárpát-medencei hadtörténete három nagy, egymástól élesen elkülöníthető időszakra, a másodikon belül pedig intervallumokra és alperiódusokra osztható fel. Az első időszak a honfoglalástól a tatárjárásig tartó évszázadokat jelenti, és megfelel a Frisnyák Sándor-féle felosztás első időszakának (a korai feudalizmus, 10-12. század), valamint a második szakasz, a virágzó feudalizmus, 13-15. század első részének. Második hadtörténeti földrajzi időszakunk a tatárjárástól a Rákóczi-szabadságharc bukásáig tart (1241-1711), ami a Frisnyák Sándor-féle kategorizálásban a már említett virágzó feudalizmust és a kései feudalizmus első szakaszát fedi. A harmadik hadtörténeti időszak pedig 1711-től kezdődik és gyakorlatilag ma is tart. Ez Frisnyák Sándor esetében a kései feudalizmus és a tőkés átalakulás évszázadait jelenti. E fenti három időszak közös tulajdonsága, hogy a magyar hadtörténelem minden fordulékonyasága, sikere és katasztrófája ellenére kimutatható benne egyfelől a folyamatosan fokozódó tájformáló hatás, másfelől a hadügy és földrajzi környezete fokozódó szimbiózisa. Ugyanakkor az eddigi kutatások alapján

valószínűsíthető, hogy a későbbi vizsgálatok eredményeként e nagy időszakok még rövidebb szakaszokra lesznek bonthatók. A két markáns korszakhatár 1241 és 1711 hadtörténeti földrajzi értelmezése egyben magyarázza az egész periodizálás logikáját is. 1241-1242 a tatárjárás éve, amikortól kezdődően a magyar táj képében egyre több kővár jelenik meg, s ez egyben azt is jelenti, hogy a korábbi időszakhoz képest ugrásszerűen megnő a magyar hadügy tájformáló hatása, ami viszont feltételezi a katonai szakma földrajzi tényezőkhöz történő igazodásának változását is. A tájformálás intenzitása a török korban éri el legmagasabb fokát, és a Rákóczi-szabadságharc – az időbeli közelség miatt – még a török korból örökölt tájban zajlik. 1711-től, illetve a magyar államterület teljes felszabadulásától a török uralom alól, a pozsareváci békétől (1718) a hadügyben is egy új időszak kezdődik Magyarországon: az állandó hadseregek kialakulásának kora. Az Európa fejlettebb területein már korábban elkezdődött hadtörténelmi folyamat eredményeként fokozatosan kialakul a fegyveres erők ma is ismert rendszere, a modern hadsereg, amely egyetlen kultúrtörténeti folyamatként átvált a tömeghadseregek időszakába. A modern fegyveres erők jellegéből, működési mechanizmusáiból eredően más jellegű tájformáló hatást gyakorolnak és másként is viszonyulnak földrajzi környezetükhöz, mint a korábbi időszakokban.

III. Kutatási módszerek és források

Az értekezés elkészítése során, valamint az azt megelőző kutatómunka folyamán alkalmazott módszereket elsősorban a

feldolgozandó témakör inter- és multidiszciplináris jellege határozza meg. A kutatási téma – a magyar hadtörténelem geográfiai alapjainak összegzése – egyaránt érinti a földrajz- és a hadtudomány, valamint a történetírás területeit. Geográfiai tárgyúvá leginkább az teszi, hogy a hosszú évek kutatómunkájával összegyűjtött adatokat, ismereteket a földrajzi szemléletmód mentén foglalja össze; a kérdéskörhöz történő közelítés geográfiai. A fentebb említett interdiszciplináris jelleg, valamint a földrajzi szemléletmód érvényesítésére irányuló törekvés határozta meg az eddig elvégzett kutatói feladatokat, és egyben ezek determinálták az elért vizsgálati eredmények publikálásának helyét is.

Ám miután a magyar hadtörténelem geográfiájának témakörében – jelenlegi szakirodalmi ismereteink szerint – az értekezés az első feldolgozás, valamint a századforduló ember- és politikai földrajza, majd az ebből kiválni igyekvő, ám teljes egészében sohasem önálló sodott geopolitika, majd geostratégia ugyanolyan törvényszerűségeiben gondolkodott, mint bármely más természettudomány, ráadásul a modern katonai szakma szellemiségétől szintén nem idegen a szakmai törvényekre, törvényszerűségekre történő támaszkodás, így a dolgozathoz nem zárható ki a dedukció módszerével való élés sem. A fentiekben említetteken túl ez nyilván adódik abból a geográfusi megfontolásból is, amit az értekezés bevezető oldalain Cholnoky Jenőtől szó szerint is idézünk: a gyakorta sokrétű, sokszor átláthatatlannak tűnő események mellett, valamint egyes olyan helyzetekben, amikor kevés történelmi adat áll rendelkezésre, a

geográfia törvényszerűségei elárulják, miként kellett egyes jelenségeknek történniük.

Az értekezés bevezetőjében megfogalmazott kutatási célok, valamint az azoknak megfelelő tagolás miatt élni kell az analógia módszerével is. A magyar nemzet hadtörténelmi időszakai főbb földrajzi jellemzőinek összevetése és az ismétlődő geográfiai jelenségek egyaránt megkövetelik ezt. A dolgozatban követett főbb tudományos kutatási módszerekről – a fentiekben ismertetetteknek megfelelően – így elmondható, hogy az indukció, a dedukció és az analógia egyszerre jelenik meg benne, jóllehet a fő szerepet az indukció játssza.

Módszertani szempontból az értekezés szellemisége igyekszik követni a modern geográfiában már a múlt század elején megfogalmazott és publikált tézist, amely szerint a társadalomföldrajz egyszerre kronologikus és chorologikus tudomány is, vagyis egyszerre kell figyelemmel lennie az időbeliség és a térbeliség tényére. Ezt a mai magyar társadalomföldrajz is vallja, és a közelmúltban elhunyt Tóth József professzor találó megállapítása, amely szerint „...*az emberiség tér és idő keresztjére feszítve él...*” jelképezi. E kettős szemléletmód az értekezésben oly módon jut érvényre, hogy annak elméleti alapvetése egyértelműen a történeti földrajz módszertani kérdéseiről szól, míg második felében – követve a magyar történeti földrajz összefoglaló műveiben is alkalmazott kronologikus megközelítést – időrendben haladva mutatja be a magyar hadtörténelem geográfiai jelenségeit.

A történeti földrajzi kérdések tárgyalásának módját – a szemléletmódot, a történelmi megközelítést illetően – elsősorban e tudományterület mai

meghatározó személyiségei, Helmut Jäger, Klaus Fehn, Winfried Schenk műveinek gondolatvilága határozza meg.

A hadtörténelmi szakirodalmat tekintve elsősorban a nemzetközi tudományos életben rendszeresen hivatkozott összefoglaló művek jelentették az alapot. A földrajzi jelenségekkel szoros kapcsolatot mutató általános hadművészettörténeti kérdések terén – igazodva a nemzetközi tendenciákhoz – Max Jähns, valamint Hans Delbrück alapművein túl nagyon jól használható feldolgozás a Georg Ortenburg, valamint Siegfried Fiedler tollából származó öt részes (10 kötetes) Heerwesen der Neuzeit (1985-1993) című összefoglaló mű. A hadtörténetírás históriáját illetően a Jutta Nowosadtko-féle modern hadtörténelem-elmélet szellemisége dominál, míg a magyar hadtörténelem eseménytörténetének vonatkozásában az eddigi legteljesebb ilyen feldolgozás, Bánlaky [Breit] József monográfiája (1928-1942) szolgált alapul.

IV. A kutatási eredmények összefoglalása

Az értekezés első felében a hadtörténeti földrajz elméleti kérdéseinek tisztázása kap helyet. Ezen belül egyértelmű értékelés történik a geográfia és a hadtörténetírás kapcsolatáról. Itt kap helyet annak bizonyítása, hogy a két tudomány, illetve tudományterület közelítése egymáshoz kölcsönösen gazdagítja őket. A történeti földrajz elméleti kérdéseiről szólva, annak tudománytörténeti fejlődési tendenciái alapján kimutatható, hogy a hadtörténeti kérdések vizsgálata nem idegen tőle, gondolkodásmódjába és szemléletébe belesimul. A

hadtörténeti földrajz ugyanakkor ma még nem tekinthető a történeti földrajz szakágának, hanem annak csupán egy sajátos kérdéskörét adja. Hadtörténelmünk első földrajzi időszakáról elmondható, hogy a magyar hadügy Kárpát-medencei szervesülésének évszázadait jelenti. Jóllehet uralkodóink szinte évente vezettek hadjáratot valamely égtáj felé, ám nemzetünk történetében a honfoglalástól a mongol-tatár invázióig terjedő időszak mégis békésnek tekinthető. Ugyanakkor megállapítható róla, hogy kisebb-nagyobb betörések érik a Kárpát-medencei magyarságot. Ezek közül legjelentősebbek a német támadások, amelyek rendre elakadnak vagy a Nyugati-kapunál, vagy a Dunántúli-középhegység még nyers tájában. A korszakot lezáró és egyben legjelentősebb támadás, a mongol-tatár invázió valójában végigsöpör az országon, de az igazi veszteséget az utána következő, nagyfokú mortalitással járó járványos megbetegedések okozzák. A tatárjárás geográfijáról keveset tudunk. Katonai szempontból az biztos, hogy a Muhinál elszenvedett katonai vereség nem lehetett olyan katasztrofális mértékű, mint ahogyan az a nemzet tudatában él. Ezt bizonyítja, hogy IV. Béla már 1242 tavaszán sikeresen visszaverte Frigyes osztrák herceg támadását és visszafoglalta tőle Köszeget és Sopront. A tatárjárás geográfiai szempontból elsősorban attól érdekes, hogy bizonyos sávszerűség jellemzi, mint minden nomád nép rabló hadjáratát. Történelmi atlaszaink jól mutatják, hogy pusztulási zónák alakultak ki az országban, míg a Felvidék, a Tiszántúl, a Dunántúl nyugati része, valamint a Marostól délre elterülő térségek és Horvátország érintetlen maradt. Ugyanakkor a mongol-tatár invázió geográfijához

hozzátartozik az is, hogy az Európa meghódítására induló keleti seregek valójában a napjainkban oly gyakran emlegetett Köztes-Európát dúlták fel, a Német-római Birodalomnak csak néhány keleti tartományáig jutottak el.

A magyar hadtörténelem első földrajzi időszakában a magyar hadügy, mint antropogén tájformáló erő – főleg a későbbi időszakokhoz képest – csekély szerepet játszott. A magyar társadalom, a Kárpát-medencei népesség méretéből eredően ugyan elkezdte saját igényei szerint formálni a tájat, de az első századokban erre csak korlátozott potenciálja van. Véleményünk szerint hadügye, az abban résztvevő társadalmi csoportok is túl kis méretűek ehhez. Így a korszaknak sokkal fontosabb hadtörténeti földrajzi jellemzője lesz, hogy már ekkor kialakulnak, vagy csak csirájukban megjelennek azok a geográfiai faktorok, amelyek a későbbi évszázadok magyar hadtörténelmében oly fontos szerepet játszanak majd. E korszakban – elsősorban fa-föld váraival – a hadügy még csak nyomokat hagy a tájban és a társadalom, valamint az állam térszerkezetében. A lényeges változások majd a következő időszakban történnek.

Hadtörténelmünk második földrajzi időszaka során a Kárpát-medencei táj jelentősen átalakult. Ha pusztán a katonai vonatkozású tényezőket vesszük számba, akkor a következő összegzésre juthatunk. Ebben a hosszú időszakban hintette tele a magyar hadtörténelem kővárakkal és erősségekkel a Kárpát-medencét, és ezzel egyben hatást gyakorol napjaink turizmusföldrajzára is. Hadtörténelmi eseményeink és folyamataink felerősítették a

medencecsoport egyes tájainak és régióinak térbeli elkülönülését és szerepet játszottak néhány ma is ismert földrajzi periféria kialakulási folyamatában. Az időszak jelentős részét kitöltő török kor hódoltsági alperiódusa még ha nem is egyértelműen egyedi kiváltója, de fontos tényezője az alföldi településhálózat átrendeződésének, az alföldi puszta létrejöttének. S nem utolsósorban részben e korszak következménye lesz a Kárpát-medence etnikai viszonyainak megváltozása is, és ezzel együtt későbbi hadtörténelmünk kényszerpályáinak létrejötte.

A magyar hadtörténelem harmadik földrajzi időszaka a kultúrtáj rohamos növekedésének századaival esik egybe. Tájformáló hatása is főleg ebben érvényesül. A természeti környezetre érdemben kimutatható módon csak a huszadik században mutat károsítást, főleg környezetszennyezést. Annál nagyobb módosító erőt gyakorol az épített környezetre. Az erődök megjelenése és elterjedése, a városok képének katonai rombolás útján történő változtatása (ez a háborúkat követően gyakorta új városnegyedek képében jelenik meg) jellemzi e századokat. Ugyanakkor erről az időszakról elmondhatjuk, hogy elsősorban a történelmi közelség, egyes kulturális szokások megváltozása s nem utolsósorban a tömeghadseregek elterjedése miatt ez az időszak honosította meg a Kárpát-medencében a hősi emlékműveket és a temetőket is. Főleg e két utóbbi desztinációként a mai túrizmus egyik lehetősége és kényszerpályája is. Politikai földrajzi tekintetben e harmadik földrajzi időszaknak jellemzője az államterek folyamatos változása, a mai állapot kialakulása. Végül tájformáló hatása abban is érvényesül, hogy időtartama alatt

jelentősen módosult az abban élő társadalom demográfiai és etnikai viszonyrendszere is. Mindezt összegezve mondhatjuk: napjaink magyar társadalma hadtörténelmünk harmadik földrajzi időszaka térbeli folyamatainak nyomait magán viselő tájban él.

A fentiekben az egyes korszakokkal kapcsolatban leírtak alapján hangsúlyoznunk kell, hogy igen eltérő időtartamú földrajzi periódusokról van szó (347, 469, 245 év). Ráadásul az utolsó időszak két szabadságharcával (1848-1849, 1956), két világháborújával (1914-1918, 1939-1945), valamint egy honvédő háborújával (1918-1919), az egyre sűrűsödő politikai és katonai események hatására kissé háttérbe szorítja az előző két időszakot, s ezzel hamis látszatot kelt. Amennyiben arra a kérdésre keressük a választ, hogy a három időszak közül geográfiai szempontból melyik volt a legjelentősebb, akkor azt kell mondanunk, hogy közvetlen és közvetett hatásmechanizmusa miatt a középső lehetett az. Bármilyen furcsának is hangzik, de az utolsó időszak történelmi fordulatai csekélyebb hatást gyakoroltak a Kárpát-medencei tájra és térszerkezetére, mint maga a hódoltság kora, amely csak egy alperiódust jelent a második geográfiai időszakban. A török hódoltság korában alapjaiban átrendeződik a Nagyalföld településföldrajzi képe, és a török kiűzése után már új irányba fejlődik tovább. Ezzel szemben a magyar társadalom tudatában tragikus pusztításokkal kísért konfliktusként élő második világháború, amikor végigsöpör az országon, akkor valóban hatalmas rombolással jár. A fővárost például szinte teljesen újjá kell építeni. Ám ennek ellenére a második világháború hadműveletei nem rajzolják át sem Magyarországot, sem a Kárpát-

medence településhálózatát. Mondhatnánk erre, hogy az első világháború közvetett hatásaként a trianoni béke megtette ezt. Ám erre azt kell válaszolnunk, hogy a mesterségesen megvont határok, főleg a határ menti városok – például Nagyvárad – esetében hosszú évtizedekig gátolták ugyan a korábbi fejlődés folyamatát, de ez még mindig nem jelenti a településhálózat olyan átrendeződését, mint ami a hódoltság korában történt.

A dolgozat fejezeteiben, valamint az összegzés oldalain leírtak alapján megvalósulnak a kutatási célként definiált feladatok. A hadtörténetírás geográfiai kiterjesztésén, valamint a hadügy antropogén tájformáló tényezőként való hangsúlyozásán túl az értekezésben megvalósított kutatási eredmények:

1. A geográfia, a történeti földrajz és hadtörténetírás kapcsolatrendszerének feltárása, valamint bemutatása.
2. A hadtörténeti földrajz tudományrendszertani helyének meghatározása, inter- és multidiszciplináris vonásainak feltárása, valamint szemléletmódjának rögzítése.
3. A hadtörténeti földrajzi tematikájú, kisebb korszakokra vonatkozó, későbbi vertikálisan folytatandó kutatások elméleti és módszertani alapjainak kimunkálása.
4. A magyar hadtörténelem főbb földrajzi tendenciáinak leírása, meghatározása, állandó geográfiai tényezőinek kimutatása és Kárpát-medencei jellegének bizonyítása.
5. A fentiekhez kapcsolódóan három nagy földrajzi időszak (895-1242, 1242-1711, 1711-1956), valamint a másodikon belül két intervallum (ezen belül pedig a

további két alperiódus) meghatározása a magyar honfoglalástól az 1956. évi forradalom és szabadságharcig terjedő időszakban.

6. Az előző pont szerinti periodizációnak megfelelően a magyar hadtörténelem három fő geográfiai időszaka jelentős eseményeinek földrajzi értelmezése, az egyes időszakokra és intervallumokra, valamint alperiódusokra jellemző hadügy tájformáló hatása főbb elemei számbavétele.
7. A mindenkori magyar hadügy szakmai és geográfiai gondolkodásmódja kultúr- és tudomány-, valamint hadtörténelmi fejlődési folyamatának feltárása.
8. Földrajzi alapon szemlélve az eddig a magyar társadalom tudatába szervesen beépült és a közoktatás által is erősített, geográfiailag nem igazolható tudatrétegek egyes elemei megváltoztatása, illetve árnyalása és ezek szükségszerűségének igazolása.

V. A kutatási eredmények hasznosítása a további tudományos vizsgálatokban

Az értekezésben megfogalmazottak szerint a magyar hadtörténelem geográfiájával foglalkozó kutatók előtt ma azok a legfontosabb lehetőségek és feladatok állnak, amelyek a későbbi, nagyobb léptékű munkák elvégzésének feltételeit teremtik meg. Ezeket a következőkben lehet összefoglalni.

1. A magyar hadtörténelem földrajzára vonatkozó teljes körű szakirodalom és a levéltári források összegyűjtése, ezek forrásközleményekként történő publikálása.
2. A hadügy tájformáló hatásának történeti földrajzi feldolgozása, az egyes historiai időszakokra jellemző hatásmechanizmus meghatározása.
3. Az előzővel összefüggésben a magyar hadtörténelem egyes korszakaira jellemző tájhasználat kutatása, az egyes formák tudományos igényű meghatározása.

Az előzőekkel azonos fontosságú feladat az egyes kistájak és települések fejlődéstörténetének, továbbá történeti földrajzának hadtörténeti szempontú, mikroszintű feldolgozása.

VI. A jelöltnek az értekezés témájához kapcsolódóan megjelent legfontosabb tíz publikációját tartalmazó jegyzék

(A Magyar Tudományos Művek Tárában a szerző összesen 432 tétellel szerepel, amelyből az értekezés témájához kapcsolódóan 110 publikáció és 41 konferencia előadás különíthető el. A teljes életművet ld. <https://vm.mtmt.hu/www/index.php> URL-cím alatt.)

2010 és 2014 között

1. Nagy Miklós Mihály

Shaping Historical Consciousness by Geographical Travelogues In: Ján Gallik, Gyula Rigó, Katalin Kralina Hoboth, Zuzana Vargová (szerk.): Science for Education – Education for Science, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, I. volume (Nitra, Universita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta Stredoeurópskych štúdií, 2013) pp. 199-217.

2. Nagy Miklós Mihály

A Kárpát-medence szorításában (A Rákóczi-szabadságharc földrajzi kérdései). In: Miklós Péter (szerk.): A hazáért és a szabadságért, Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről (Szeged, Belvedere Meridionale, 2013.) pp., 65-74.

3. Nagy Miklós Mihály

Bécs és Isztambul között (A Kárpát-medence politikai földrajzi helyzete a török hódoltság korában). In: Frisnyák Sándor, Kókai Sándor (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Boros László főiskolai tanár 75. születésnapjára (Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, 2012.) pp. 131-142.

4. Nagy Miklós Mihály

Katonaföldrajzi kérdések a magyar történeti földrajzban. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK 1:(1-2) pp. 161-173. (2013)

5. Nagy Miklós Mihály

Historical Changes in the Role of geographical Factors in military Decisions Making. TAYLOR, GAZDÁLKODÁS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNY FOLYÓIRAT, A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI 6: (1-2) pp. 31-39. (2014)

2010 előtt

1. Nagy Miklós Mihály

Geopolitika és hadtudomány. MAGYAR TUDOMÁNY 44. új évf.: (7) pp. 769-778. (1999)

2. Nagy Miklós Mihály

Geográfia és hadelmélet. FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ 51:(1-2) pp. 237-247. (2002)

3. Nagy Miklós Mihály

Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata

Budapest, Zrínyi Kiadó, 2006. 224 p.

(ISBN: 963-327-405-2)

4. Nagy Miklós Mihály

Akciórádiusz és magyar táj. AETAS 21:(4) pp. 97-115. (2007)

5. Nagy Miklós Mihály

A magyar hadiutazás története

Budapest, Zrínyi Kiadó, 2009. 280 p.